

УДК 338.24.021.8(477)

ВІКТОРІЯ МАРТИНЕЦЬ

м. Суми

victoria_vvm@ukr.net

ІНСТИТУЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті висвітлено сутність і значення трансформаційних процесів в економіці України з позиції інституціонального підходу. Розглянуто еволюцію трансформаційних процесів національної економіки. Виявлено фактори, що перешкоджають економічному зростанню країни. Проаналізовані варіанти інституційних перетворень економіки. Визначено, що критерієм ефективності економічної трансформації є рівень трансакційних витрат. Запропоновано основні напрями трансформаційних процесів національної економіки. Виявлено роль формальних та неформальних інститутів в трансформаційній економіці країни. Доведено, що трансформаційні процеси в економіці України передбачають поряд з економічними змінами політичні, соціальні, правові та інші зміни, що призведуть до позитивних економічних зрушень.

Ключеві слова: інституційні зміни, трансакційні витрати, економічна трансформація, трансформаційні процеси.

Сьогодні Україна переживає складний етап економічної трансформації. Трансформаційні процеси в національній економіці відбуваються мляво та повільними темпами. Це пов'язано з економічною, політичною та соціальною кризою, відсутністю ефективного інституціонального середовища. Основним завданням трансформаційних процесів в економіці України є створення нової моделі економічного зростання та адаптування нових інститутів до світового економічного простору. Для забезпечення економічного зростання в сучасних умовах ринкової економіки України необхідні інституційні зміни, що забезпечать розвиток здорової конкуренції, створення сприятливого бізнес-середовища для розвитку малого, середнього і великого бізнесу та залучення інвестицій, підвищення інноваційності та конкурентоспроможності підприємств.

Значний внесок у дослідження теоретичних аспектів трансформаційних процесів економіки України зробили вітчизняні вчені Ю. М. Заволока, О. В. Покатаєва, С. Ю. Івашина, О. Ф. Івашина, Г. М. Поченчук, Є. В. Болотіна, К. Ю. Ягельська.

Мета наукового дослідження полягає в визначеності ролі інституціонального середовища у трансформаційних процесах національної економіки.

Трансформаційні перетворення в економіці є природним процесом і закономірним

етапом розвитку національної економіки. Ю. М. Заволока економічну трансформацію розглядає як складний, різнорівневий і багатоаспектний процес, що розрізняється: за глибиною (зміни кількісних параметрів економічної системи в рамках попередньої якості або перехід до нової якості); за інтенсивністю (швидкі, переважно якісні, або повільні, переважно кількісні перетворення); за характером (еволюційні або революційні зміни); за спрямованістю (прогресивні, регресивні, циклічні, інверсійні); за охопленням елементів системи (часткові або загальносистемні) [2].

З точки зору інституціонального підходу, трансформаційні зміни – це зміна формальних та неформальних правил і норм як природного процесу в результаті розвитку суспільства, діяльності держави, модернізація існуючих чи поява нових формальних та неформальних інститутів з метою економічного зростання країни. Початковий етап трансформаційних змін пов'язаний зі зростанням трансакційних витрат, оскільки відбувається руйнація старих формальних правил та норм. У перехідний період можуть виникати квазіінститути. Провідну роль в процесі трансформаційних змін відіграє держава – системоутворюючий інститут, яка виступає регулятором і координатором інституціональних правил та норм, також відбувається створення інших формальних і неформальних інститутів.

З позиції інституціонального підходу для забезпечення ефективності трансформаційних процесів необхідно чітко розуміння особливостей функціонування та взаємодії ринково-підприємницької системи, держави та суспільства. Саме ефективна інституціональна структура, що представлена набором формальних та неформальних інститутів, які створюють матриці економічної поведінки суб'єктів господарської діяльності забезпечує економічне зростання. В ході економічної трансформації має місце зміна чи перетворення інституціональної структури, що супроводжується появою інституційних розривів між рівнями інституціонального середовища, між інститутами.

О. В. Покатаєва виділяє кілька можливих варіантів інституційних перетворень економіки: 1) екстремальні – пов'язані з переходом до нової інституціональної структури за досить короткий період часу, що породжує нееластичну реакцію господарюючих суб'єктів; 2) граничні – як певні додаткові трансформації уже існуючих інституціональних структур; 3) Парето-ефективні – спрямовані на покращення інституціонального середовища одних економічних агентів при незмінному положенні інших; 4) комбіновані – які припускають багатоплановий вибір альтернатив і враховують конкретні механізми вибору в залежності від перебування соціально-економічної системи на стійкому чи нестійкому етапі розвитку) [7].

Одним з критеріїв ефективності економічної трансформації є рівень трансакційних витрат в економіці. Він відображає якість влади і законодавства, державних та приватних інститутів, виступає загальною характеристикою якості інституціонального середовища [4, 19]. Рівень трансакційних витрат в економіці свідчить про:

- ефективність взаємодії між інституціями та економічними суб'єктами ринково-підприємницької системи;
- визначає рівень монополізації вітчизняних ринків, привабливість умов бізнес-середовища для розвитку підприємств та залучення інвестицій;
- впровадження інституціональних засад в політичній, економічній та соціальній сфері;
- розвиток процесу соціалізації економіки.

Трансформація національної економічної системи має певні послідовні етапи [8; 10]:

- 1) 1991–1993 рр. – характеризується частковим збереженням планової економічної системи та зародженням нових господарських елементів і відносин;
- 2) 1994–1999 рр. – орієнтація на модель змішаної економіки, перехід від планової до ринкової економіки;
- 3) 2000 – початок 2016 рр. – формування національної економіки адаптованої до світового економічного простору.

Перехідний етап національної економіки від планової до ринкової характеризується відсутністю інституціональної структури. Національна економічна система потрапила в так звану «інституційну пастку», основними ознаками якої були:

- відхід від планової економіки і командної системи не було створено нові інститути, інструменти та механізми розвитку національної ринкової економіки та інституціональної структури;
- копіювання західних моделей становлення та розвитку ринкових відносин, без урахування історичних, соціально-культурних, економічних та політичних чинників країни;
- внаслідок проведеної приватизації не були чітко визначені права власності та відповідальності;
- відсутність ефективного власника та менеджменту підприємства, неолік знань та вмінь для прийняття ефективних рішень в умовах нестабільності, що призвело до падіння показників ділової активності підприємства.

На третьому етапі трансформаційного процесу, а саме наприкінці 2013 р спостерігаються структурні кризи: економічна, політична, фінансова, сировинна, криза робочої сили, що виникли внаслідок економічних, соціальних протиріч в економічній та політичній сферах суспільства. Зазначені структурні кризи мають затяжний характер, тенденцію до розгортання та ускладнення, негативно впливають на макроекономічні показники. З іншого боку криза дає нові можливості до розвитку національної економіки. Саме в умовах кризи доцільно проводити трансформаційний процес.

Одним із завдань трансформації економіки є створення сприятливого бізнес-середовища та усунення дестимулюючих чинників

формування і розвитку бізнес-середовища. Загалом усунення таких дестимулюючих чинників формування бізнес-середовища, як корупція, хабарництво, рейдерство, тінізація економічної діяльності, правовий нігілізм у суспільстві тощо лежить у площині підвищення якості інститутів – формальних і неформальних правил ведення бізнесу, в т. ч. щодо формування відповідних моральних бар'єрів і репутації у відповідності з європейськими та світовими нормами, що виступить основою створення комфортних умов господарювання, інноваційного вектора розвитку бізнес-середовища, а також головною умовою для забезпечення високих темпів росту вітчизняної економіки й підвищення її конкурентоспроможності [5, 111].

Однією з перешкод розвитку бізнесу є відсутність ефективного конкурентного середовища. Спостерігається високий рівень монополізації вітчизняних ринків, що спричинено низкою причин, а саме: неефективністю та непрозорістю влади, а також державних та приватних інституцій (залежність судової влади від політики, високий рівень корупції та надмірна бюрократія у прийнятті рішень, недосконалістю інституту прав власності та захисту патентних прав, тощо); наявністю суперечностей у нормативних документах, що уможливають їх інтерпретацію у власних інтересах; недосконалістю та низькою ефективністю заходів конкурентної політики; неефективністю системи подолання стратегічних бар'єрів на монополізованих ринках; розширенню опортуністичної поведінки не тільки суб'єктів господарювання на ринку але й державних чиновників [9, 13].

Доцільно також зазначити, що в Україні спостерігається уповільнений розвиток малих та середніх підприємств. Основними проблемами та перешкодами розвитку малого та середнього підприємництва в Україні є наступні: нечітка та нестабільна фіскальна політика, велика кількістю податків та складність їх адміністрування; незначна чисельність підприємств малого і середнього бізнесу, а також нетривалість їх життєвого циклу, що обумовлено відсутністю державних програм підтримки та стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу; невизначеність перспектив

розвитку та економічного зростання; неефективність судового захисту; низький рівень культури підприємництва; неосвіченість, недостатня кваліфікація підприємців; незначна роль бізнес-об'єднань; високі трансакційні витрати проходження офіційних процедур для започаткування бізнесу, реєстрації власності; складності в отриманні кредитних ресурсів та високі відсоткові ставки; орієнтація на торговельну діяльність підприємницького сектора, а не на виробничу; нарощування імпорту продукції і послуг замість налагодження національного виробництва; низький рівень купівельної спроможності населення, що негативно позначається на попиту; низький рівень праці та мотивованість працівників та інші.

Досягти позитивних зрушень в економічній трансформації можливо шляхом усуненню зазначених проблем розвитку підприємництва в Україні завдяки державній та недержавній інституційній підтримці малих і середніх підприємств, забезпечення умов для співпраці малих і середніх підприємств з великими корпораціями, а також утворення об'єднань підприємств і кластерів, державній підтримці національного товаровиробника, орієнтації на інноваційну діяльність підприємств, формуванню соціально-орієнтованого підприємництва.

Необхідно також зазначити, що впровадження інституційних перетворень у сфері взаємодії підприємств малого, середнього та великого бізнесу мають бути спрямовані не на задоволення власних економічних інтересів власників підприємств, а на отримання економічного та соціального ефектів від провадження інституційних перетворень. Зокрема, підвищення економічних показників діяльності підприємства та конкурентоспроможності, вихід на нові ринки збуту, збільшення робочих місць, покращення умов праці та інше.

Певних інституційних перетворень потребує торговельна сфера. Саме в торговельній сфері необхідно формування ефективного «ланцюга взаємодії: виробництво – оптова торгівля – роздрібна торгівля – споживач» з мінімальними трансакційними витратами та виконанням економічної і соціальної функції.

На сьогодні спостерігається низька якість політичних інститутів. В наслідок чого відбувається розгортання різного роду політичних

конфліктів, непрозорість процесу прийняття рішень на всіх рівнях владних структур, політичний популізм. Відсутність узгодженості між владними структурами та єдиної стратегії розвитку національної економіки. Неefективна взаємодія між владою, бізнесом та суспільством. При здійсненні інституційних змін необхідно підсилити дієвість законодавства, розмежовувати політичні інтереси та принципи роботи судової системи.

Погіршення макроекономічних показників негативно впливає на рівень життя та добробуту населення. Високий рівень безробіття та низький рівень оплати праці призвело до відтоку трудових ресурсів до країн ЄС. В Україні спостерігається демографічна криза внаслідок старіння та високої смертності населення. Таким чином, ефективність трансформаційних процесів в економіці України все більше залежить від інституціоналізації економіко-соціальної взаємодії, що в свою чергу формує правил та норм функціонування ринку праці, соціальної справедливості та відповідальності, соціального партнерства. Інституціоналізація економіко-соціальної взаємодії спрямована на підвищення продуктивності праці, мотивацію людей до праці, зменшення рівня безробіття, підвищення якості життя населення.

Об'єктивною вимогою трансформаційних процесів в економіці України є посилення ролі держави та державних інституцій в управлінні та регулюванні ринку праці з метою узгодження розвитку соціальних відносин та економічного зростання. Система державного регулювання ринку праці має включати наступні складові:

- вирішення проблеми безробіття та забезпечення зайнятості населення;
- створення правової системи соціального захисту населення;
- встановлення мінімального рівня оплати праці та прожиткового рівня;
- пенсійне забезпечення населення;
- аналіз, оцінка, прогнозування стану загальнонаціональних і регіональних ринків праці;
- створення служб зайнятості й бірж праці та формування механізму фінансового забезпечення цих закладів та інші.

Таким чином, саме держава регулює соціально-економічні відносини на ринку праці та

формує систему соціального захисту населення.

Проведені дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

- трансформаційні процеси в економіці України мають бути комплексні, системні та науково обґрунтованими, враховувати історичні і соціокультурні особливості, поряд з економічними змінами проводити політичні, соціальні, правові та інші зміни, що призведуть до позитивних економічних зрушень;
- подальші трансформаційні процеси в економіці України повинні ґрунтуватися на засадах формування ефективного інституціонального середовища, забезпеченні трансформаційних процесів різних сфер суспільного життя, розробки та впровадження реальної стратегічної програми економічних реформ, що спрямовані та економічне зростання держави та покращення добробуту населення;
- необхідно створювати власну модель трансформації економіки, а не проводити ринкові реформи за сценарієм розробленим західними інституціями. Провідну роль в процесі економічної трансформації відіграє держава, що забезпечує ефективний механізм регулювання трансформаційного процесу, дотримання політичного та економічного правопорядку. Результатом трансформаційних процесів в економіці України має стати формування ефективної інституціональної системи та економічне зростання країни.

Список використаних джерел

1. Болотіна Є. В. Інституціональна структура перехідної економіки України / Є. В. Болотіна // Научний вестник ДГМА. — 2012. — № 1 (9Е). — С. 243—249.
2. Заволока Ю. М. Інвестиційна поведінка суб'єктів підприємницької діяльності в трансформаційній економіці / Ю. М. Заволока // Вісник Дніпропетровського університету. — 2009. — Вип. 3/1. — С. 175—179.
3. Івашина С. Ю. Соціально-інституціональні аспекти економічної трансформації / С. Ю. Івашина, О. Ф. Івашина // Проблеми економіки. — 2014. — № 2. — С. 309—314.
4. Івашина О. Ф. Інституціональне середовище економічної модернізації / О. Ф. Івашина // Бізнес Інформ. — 2014. — № 7. — С. 18—22.
5. Мельник М. І. Інституційно-економічні проблеми формування бізнес-середовища в Україні / М. І. Мельник // Український соціум. — 2012. — № 1(40). — С. 99—114.
6. Поченчук Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки / Г. М. Поченчук // Економічний аналіз. — 2014. — Т. 16. — № 1. — С. 123—129.

7. Покатаєва О. В. Інституціональні перетворення у національній економіці [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/21_DNIS_2009/Economics/49149.doc.htm.
8. Реутов В. Інституційні передумови трансформаційних зрушень в економіці України / В. Реутов // Економіст. — 2010. — № 6. — С. 18—23.
9. Филлюк Г. М. Інституціональні чинники формування конкурентного середовища в Україні у контексті глобального розвитку / Г. М. Филлюк // Теоретичні та прикладні питання економіки. — 2013. — Вип. 28, Т. 1. — С. 11—19.
10. Ягельська К. Ю. Місце трансформаційних процесів української економіки в типології економічного розвитку / К. Ю. Ягельська // Європейський вектор економічного розвитку. — 2014. — № 1 (16). — С. 203—209.

VICTORIA MARTYNEC

Sumy

INSTITUTIONAL ASPECTS OF TRANSFORMATION PROCESSES IN THE ECONOMY OF UKRAINE

The article highlights the essence and importance of transformation processes in Ukraine's economy from the standpoint of institutional approach. The evolution of transformation processes of the national economy are considered. The factors that hinder economic growth of the country were founded. Options of institutional transformations of the economy were analyzed. It was determined that the criterion of efficiency of economic transformation is the level of transaction costs. Main directions of transformation processes of the national economy were proposed. The role of formal and informal institutions in transforming the economy was founded. It was proved that the transformation processes in Ukraine's economy along with economic changes provide political, social, legal and other changes that will lead to positive economic changes.

Key words: institutional changes, transaction costs, economic transformation, transformation processes.

ВИКТОРИЯ МАРТИНЕЦ

г. Сумы

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье раскрыта сущность и значение трансформационных процессов в экономике Украины с позиции институционального подхода. Рассмотрено эволюцию трансформационных процессов национальной экономики. Выявлено факторы, которые препятствуют экономическому росту страны. Проанализированы варианты институциональных преобразований экономики. Определено, что критерием эффективности экономической трансформации есть уровень транзакционные издержек. Предложены основные направления трансформационных процессов национальной экономики. Выявлено роль формальных и неформальных институтов в трансформационной экономике страны. Доказано, что трансформационные процессы в экономике Украины предполагают наряду с экономическими изменениями политические, социальные, правовые и другие изменения, что приведут к позитивным экономическим сдвигам.

Ключевые слова: институциональные изменения, транзакционные издержки, экономическая трансформация, трансформационные процессы.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2016